حکومەتی هەرێمی کوردستان

وەزارەتی پلان دانان

بەڕێوەبەرایەتی گشتی پلاندانانی ستراتیژی

بەڕێوەبەرایەتی پلاندانانی پەروەردەو خوێندن ورۆشنبیری

هەڵسەنگاندنی زمانەوانی

لەشارو لادێکانی هەرێمی کوردستان و عێراق

2011

پێشەکی

زمان پێناسەی نەتەوەیە...........

زمانەوانی یەکێکە لە نیشاندەرەکانی شارستانیەت. وە ڕێخۆشکەری کار و پەیوەندی و بەرەوپێشچونە.زاراوەوو بنچینەی زمانەوانی جیاوازی هەیە لە شوێنێك بۆ شوێنێکی تر. زمانەوانی ئەو کەرستەیە لەڕێگایەوە دەتوانین فێری بابەتە زانستییەکانی تر ببین لە خوێندنگاکان وەتێدا سەرکەوتن بەدەست بهێنین، بەبێ زانینی زمانی دایك بەشێوەیەکی پاراو قوتابی وخوێندکارەکانمان بەزەحمەت بابەتە زانستییەکانی تر فێردەبن وەپاشانیش کەمتر دەتوانن بگەنە ئاستە بەرزەکانی خوێندن. لەقوتابخانەی سەرەتایدا ئەو قوتابییانەی کەتەمبەڵن ولاوازن لەخوێندندا بەزۆری ئەوانەن کەزمانی دایك نازانن بەشێوەیەکی پاراو وەگیرۆدەی زەحمەت تێگەیشتنی ووشەکان وتێگەیشتنی خوێندنەوەن لەواتاکانی.

کۆمەڵێك فاکتەر هەن کە کاریگەریان هەیە بەسەر فێربونی زمانی دایك وگەشەپێدانی لەلای خوێندکار لەوانە

- فاکتەری پەرەسەندن، کەئامادەیی جولەی خوێندکارو پێگەیشتنی عەقلی وسۆزیەکانی دەگرێتەوە.
- فاکتەری ژینگەی دەرەکی، وەکو خوێندنگا _ماڵ _ کۆمەڵگا _ پێناوەکانی پەیوەندی کردنی نووسراو وبیسراو وبینراو.

لەم راپۆرتەدا ئامارو داتا نیشان دەدەین دەربارەی رەوشی زمانەوانی لە شارو لادێکانی هەرێمی کوردستان و پارێزگاکانی تری عێراق.ئەمەش بۆ دۆزینەوەی رێگاچارەیە بۆکاری

هاوبەش بۆنەهێشتنی ئەوكێشانەی كە دێنە بەردەم ئەو لایەنانەی كەبڕیاری سیاسی پەروەردەیی دەردەكەن لە هەرێمی كوردستاندا.

- دانیشتوانی هەرێمی كوردستان ئاخاوتن دەكەن بەزمانی دایك بەرێژەیەكی كەمێك باشتر لە دانیشتوانی پارێزگاكانی تری عێراق.
- دانیشتوانی سەنتەری پارێزگاكان زمانی دایك بەشێوەیەكی ڕەوانتر دەزانن بەرێژەیەكی گەورەتر لەدانیشتوانی گوندەكان.
- تەمەنی گەورە لەهەردوو رەگەزدا باشتر زمانی دایك دەزانن بەبەراورد بەگەنجەكان.
- پارێزگاكانی باكور بەپلەی یەكەم دێن لەرووی زانینی زمانی دووەمەوە دوای ئەوە هەرێمی كوردستان پاشانیش پارێزگاكانی تری عێراق.

<u>تەوەری یەكەم</u>

زمانی دایك لەرووی ئاخاوتن و خوێندنەوە و نووسین.

خشتەی ژمارە (1)

رێژەی تاكەكەسەكانی تەمەنی (10)ساڵی بەرەوسەرەوە بەپێی ئاستی زانینی زمانی دایك بەشێوەیەكی پاراو لەرووی ئاخاوتن و خوێندنەوە و نووسین.

نیشاندەرەكان	هەولێر ٪	سلێمانی ٪	دهۆك ٪	هەرێمی كوردستان ٪	پارێزگاكانی تری حكومەتی عێراقی فیدراڵ ٪	سەنتەری پارێزگاكانی عێراق بەگشتی ٪	دێهاتەكان بەگشتی ٪
ئاخاوتن	93.3	98.9	98	96.7	96.5	97.1	96
خوێندنەوە	46.5	58.9	38.7	50.1	49	60.3	39.1
نووسین	45.8	58.2	38.7	49.6	48.2	59.4	38.4

خشتەی ژمارە(1) ئەمە بەدەر دەخات کە دانیشتوانی هەرێمی کوردستان ئاخاوتن و خوێندنەوە و نووسین دەکەن بەزمانی دایك بەرێژەیەکی کەمێك باشتر لە دانیشتوانی پارێزگاکانی تری عێراق. وەهەروەها دانیشتوانی سەنتەری پارێزگاکان زمانی دایك لەرووی ئاخاوتن و خوێندنەوە و نووسین بەشێوەیەکی ڕەوانتر دەزانن لەدانیشتوانی گوندەکان.ئەم جیاوازیەش هۆکارەکەی دەگەرێتەوە بۆ ئاستی خوێندەواری وباری ئابوری وکۆمەلآیەتی بەشێوەیەکی گشتی.

خشتەی ژمارە (2)

رێژەی تاکەکەسەکانی تەمەنی (10) ساڵی بەرەوسەرەوە لە نێوان نێر و مێ لە سەر ئاستی حکومەتی عێراقی فیدراڵ بە گشتی بە پێی زانینی زمانی دایك بە شێوەیەکی پاراو .

	ئاخاوتن		خوێندنەوە		نووسین	
بەرەی تەمەن ساڵ	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪
10– 14	94.5	95.3	51.9	51.9	50.8	51.2
15– 19	97.1	97.1	62.2	57.4	61.4	56.8
20 – 29	98.1	97.4	64.4	56.2	63.8	55.1
30– 39	98.3	98	69.7	58.6	68.9	57.8
40– 49	98.7	96.8	72.9	43.1	72.2	42
50 و زیاتر	97.7	94.5	48.1	17.7	47.4	17.2

خشتەی ژمارە(2) ئەمەبەدەردەخات کەتەمەنی گەورە لەهەردوو رەگەزدا باشتر زمانی دایك دەزانن بەبەراورد بەگەنجەکان. وەهەروەها جیاوازیەکی بەرچاو هەیە لەنێوان رەگەزی نێر ومێ لەنەوەی پێشوودا واتا تەمەنی (50) ساڵی بەرەو سەرەوە لەرووی

ئاخاوتن وخوێندنەوە ونووسین بەزمانی دایك جیاوازیەك هەیە، بەڵام ئەگەر بەراوردی پێ بکەین لەگەڵ نەوەی ئێستادا واتا تەمەنی 15– 29 ساڵیدا دەبینین جیاوازیەکان زۆر کەمبۆتەوە ئەمەش هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆئەم خاڵانەی خوارەوە:

- لە تەمەنی 50 ساڵی بەرەو سەرەوە بەپێی بارودۆخی کۆمەڵایەتی وسیاسیی وئابووریەوە بەشێوەیەکی گشتی ڕەگەزی نێر زیاتر سەربەست بوون لە ڕەگەزی مێ لە هەموو بوارەکانی ژیاندا.
- ڕێژەی خوێندەواری لەڕەگەزی نێر زیاترەلە ڕەگەزی مێ لە تەمەنی 50 ساڵی بەرەو سەرەوە.
- لەبارودۆخی ئێستادا داهاتی خێزان بە شێوەیەکی گشتی باشترە بەبەراورد لەگەڵ نەوەی پێشوودا وەهەروەها گۆڕانکاریەك ڕویداوە لە بارودۆخی کۆمەڵایەتی و سیاسیی و ئابووریەوە، ئەمانە وای کردووە کە هەردوو ڕەگەزی نێر ومێ وەك یەك بچن بۆ قوتابخانە و لەهەمان کاتدا وەك یەك سەربەستبن لە دیاریکردنی ئاییندەی خۆیان.

تەوەری دووەم

زمانەوانی لە ڕووی زمانی دووەم و زمانی سێهەم.

سەبارەت بە ئاخاوتن و خوێندنەوە ونووسین بە زمانی دووەم و سێهەم چەندین سوودی هەمەلایەنەی هەیە بۆ تاکەکانی کۆمەڵ. لەمانە زانین و ناسینی ئەو زاراوانەی کە بە زمانی دووەم لە ئاراداهەن، کە ئەویش دەبێتە هۆی زیاتر دەوڵەمەندکردنی بیر و هزری ئەو کەسە لە بواری زاراوە هونەری و زانستی و پیشەییەکان، هەروەها دەبێتە مایەی بەرزبوونەوەی توانای تاکەکانی کۆمەڵ لە تێگەیشتنییان بۆ دەوروبەرە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکەیان و پاشانیش کرانەوە لەسەر کەلتووری گەلانی تر و داب و نەریتیان. هەموو ئەوانە وا دەکات پەیوەندییە ئالوگۆرکراوەکان لە نێوان گەلاندا پەرەبسێنێت و لەیەك نزیك ببنەوە.

لـه خشـتـەی ژمـارە سـێدا ڕێـژەی تاکـەکانی کۆمـەڵ ئەوانـەی ئاخـاوتن و خوێندنـەوە و نووسین بە زمانی دووەم و سێهەم دەکـەن و بـە بـەراوردکردن لـە گـەل پارێزگاکـانی تـری عێراق بە دەردەخات:

خشتەی ژمارە (3)

ڕێژەی تاکەکەسەکانی تەمەنی (10)ساڵی بەرەوسەرەوە بەپێ ئاستی زانینی زمانی دووەم و زمانی سێ یەم بەشێوەیەکی پاراو .

نیشاندەرەکان						
دیمۆگرافیا	ئاخاوتن		خوێندنەوە		نووسین	
	زمانی دووەم	زمانی سێ یەم	زمانی دووەم	زمانی سێ یەم	زمانی دووەم	زمانی سێ یەم
هەولێر ٪	36.1	4.1	39.5	3.7	37.4	3.3
سلێمانی ٪	30.5	3.2	46.2	2.8	43.7	1.8
دهۆك ٪	40.5	4.3	45.8	4.5	46.8	4.2
هەرێمی کوردستان ٪	32.5	3.4	45.9	3.1	44.1	2.3
پارێزگاکانی تری حکومەتی عێراقی فیدڕال ٪	36.3	0.3	29.8	0.3	29.1	0.3
سەنتەری پارێزگاکانی عێڕاق بەگشتی ٪	35.4	1	35.5	1	34.5	1.4
دێهاتەکان بەگشتی ٪	32.4	0.3	24.3	0.3	22.1	0.3

ڕێژەی ئەوانەی کە بەپاراوی ئاخاوتن دەکەن بە زمـانی دووەم و سـێهەم پارێزگـای دهـۆك بەپلـەی یەکـەم دێت لەسـەر ئاسـتی هـەرێمی کوردسـتان ، ئەمـە ئـەوە دەردەخـات کـە پارێزگای دهۆك لـەڕووی مامەلـەکردن وبازرگانییـەوە پەیوەندییـەکی ڕاسـتەوخۆیان هەیـە لەگەڵ پارێزگای موسڵ و وولاتی تورکیا .

ئەوانـەی بـە زمـانی دووەم دەخوێننـەوە پارێزگـای سـلێمانی بەپلـەی یکـەم دێت لەسـەر ئاستی هەرێمی کوردستان ،ئەمە ئەوە دەردەخات کـە ڕێـژەی خوێنـدەواری لـە پارێزگـای سلێمانی زیاترە وەك لە پارێزگاکانی تری هەرێمدا .

بەڵام لەڕووی خوێندننەوە و بە زمانی سێ یەم دەبیینرێ کە پارێزگای دهۆك بـە پلـە یـەك دێت لە ڕیزبەندەکەدا ئەمەش بۆ ئەو هۆکارانە دەگەڕێتەوە کـە لـە سـەرەوە ئامـاژەی پـێ کراوە.

کاتێ کە سەیری نوسین دەکەین بەزمانی دووەم و سێ یەم دەبینرێ کە پارێزگای دهۆك بە پلەی یەکەم دێت لە ڕیزبەندەکەدا بەبەراورد لەگەڵ پارێزگاکانی تری هەرێمدا .

ئەگەر بـەراوردێك بکـەین لـە نێـوان پارێزگاکـانی هـەرێمی کوردسـتان و پارێزگاکـانی تـری عێراق لە ڕووی (ئاخـاوتن – خوێندنـەوە – نوسـین) بـەزمانی دووەم و زمـانی سـێ یـەم بەشـێوەیەکی گشـتی ئەمــە بەدەردەکــەوێت ڕێــژەی هــەرێمی کوردســتان زیــاترە لــە پارێزگاکـانی تـری عێـڕاق ، ئەمــەش هۆکارەکـەی دەگەڕێتــەوە بـۆ سـەقامگیری و زیـاتر گرینگدان بە ڕەوشی پەروەردەو خوێندن لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە.

وەهـەروەها ڕێـژەی سـەنتەری پارێزگاکـان بـەرزترە لـە دێهاتـەکان لـە ڕووی ئاخـاوتن و خوێندنەوە و نوسین بـە زمـانی دووەم و سـێهەم ، ئەمــەش هۆکارەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ زۆری ڕێژەی خوێندەواری و فرەنەتەوەیی لە سەنتەری پارێزگاکان بەشێوەیەکی گشتی.

خشتەی ژمارە (4)

ڕێژەی تاکەکەسەکانی تەمەنی (10) ساڵی بەرەوسـەرەوە لـە نێـوان نێـر و مـێ لـە سـەر ئاستی حکومەتی عێڕاقی فیـدڕاڵ بـە گشـتی بـەپێ زانینـی زمـانی دووەم و سـێ یـەم بـە شێوەیەکی پاراو.

بەرەی تەمەن / ساڵ	ئاخاوتن				خوێندنەوە				نووسین			
	زمانی دووەم		زمانی سیَ یەم		زمانی دووەم		زمانی سیَ یەم		زمانی دووەم		زمانی سیَ یەم	
	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪	نێر ٪	مێ ٪
14–10	27	22	0.1	0.2	17.6	18.8	0.1	0.2	17.2	18	0.4	0.3
19–15	25	25.6	0.5	0.6	30	30.1	0.5	0.6	29.7	30.1	0.5	0.6
29–20	33.1	31.3	1	0.8	38.2	36.1	0.9	0.7	35.8	34.5	0.7	0.6
39–30	38.8	36.9	1.1	0.5	36.6	36.7	1	0.5	35.2	35.6	1.5	0.8
49–40	42.9	42.2	1.8	0.6	45.4	35.7	1.8	0.7	44.7	32	2.1	0.9
50 و زیاتر	49.8	60.1	0.9	0.1	35	22.2	0.8	0.1	32.2	20	1.9	0.7

لە خشتەی ژمارە (4) دا ڕێژەی ئاخاوتن بە زمانی دووەم لە (50) ساڵی بەرەو سەرەوە ڕێژەی مێ زیاترە بەبەراورد لە گەڵ نێردا، بەڵام ئاخاوتن بە زمانی سێهەم ڕێژەکەی لە نێر زیاترە.

بەشێوەیەکی گشتی خوێندنەوە و نوسین بە زمانی دووەم و سێهەم لە تەمەنی (50) ساڵی بەرەو سەرەوە ڕێژەکەی لە نێر زیاترە ئەمەش هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هۆکارانەی کە لەسەرەوە ئاماژەی پێکراوە.

نیاز محمد مولود

2011